

सामाजिक जनजागृकतेत समाज माध्यमाचे(सोशल मिडिया) योगदान

कु. करुणाआडे

सहाय्यक प्राध्यापक

मातृ सेवा संघ इन्स्टिट्यूटऑफ सोशल वर्क,
बजाज नगर, नागपूर .

संक्षिप्त

समाज माध्यम हे एक प्रभावशाली व्यासपीठ म्हणून उदयास आले आहे, जे सार्वजनिक जनजागृती आणि सामाजिक विकासावर मोठा प्रभाव टाकते. मनुष्य हा मूलतः सामाजिक प्राणी आहे. सुमारे 1983 मध्ये इंटरनेट दैनंदिन जीवनाचा भाग बनू लागले, तेव्हा जागतिक स्तरावर संवाद साधण्याचे नवीन दालन उघडले. पूर्वी शेजाऱ्यांशी संवाद साधण्यासाठी कुंपणाच्या भिंतीचा आधार घेतला जात असे, परंतु आता त्याची जागा संगणकाच्या, लॅपटॉप, मोबाईल स्क्रीनने घेतली आहे. व्यक्तिगत किंवा व्यावसायिक कारणांसाठी असो, संवाद साधणे ही मानवी प्रवृत्ती आहे. हा संवाद नेहमीच सौम्य किंवा सत्य असेल असे नाही, मात्र तो सातत्याने घडत असतो. साध्य स्थितीत जीवनाचा प्रत्येक पैलू माध्यमांच्या प्रभावाखाली आहे. मग ते आपले काम असो, नातेसंबंध असो, शिक्षण असो किंवा मनोरंजन असो समाज माध्यमे प्रत्येक ठिकाणी आपले स्थान निर्माण करून आहेत. माध्यमांशिवाय जीवनाची कल्पना करणे कठीण झाले आहे.

"लोकशाहीचा चौथा स्तंभ" म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या माध्यमांची विधीमंडळ, कार्यकारी आणि न्यायपालिका यांच्यावर सतत नजर ठेवण्याची भूमिका असते. अठराव्या शतकापासून माध्यमांनी लोकांना माहिती देणे आणि सशक्त करणे यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे, तर सोशल मीडिया आजच्या आधुनिक जीवनाचा अत्यावश्यक भाग बनला आहे. फेसबुक, ट्विटर, इंस्टाग्राम आणि यूट्यूबसारखी प्लॅटफॉर्म खुल्या संवादासाठी, माहितीच्या देवाणघेवाणीसाठी आणि सामाजिक संपर्कासाठी उपयुक्त ठरली आहेत.

आधुनिक डिजिटल प्लॅटफॉर्म व्यक्तिरेखा, भारुड, कीर्तन, वासुदेव आणि दशावतार यांसारख्या पारंपरिक संवाद माध्यमांनीही पूर्वी सामाजिक जागृतीसाठी महत्त्वाची भूमिका बजावली होती. तुकाराम महाराज आणि गाडगे बाबा यांसारख्या संतांनी समाजातील अन्याय, अंधश्रद्धा आणि विषमतेविरुद्ध जनजागृती करण्यासाठी या पारंपरिक माध्यमांचा प्रभावी वापर केला होता. सोशल मीडियाचा प्रभाव 'इंडिया अगैन्स्ट करप्शन' सारख्या आंदोलनांमध्ये आणि 'निर्भया' प्रकरणातील न्यायासाठी झालेल्या मोहिमांमध्ये दिसून आला, जिथे जनतेच्या मोठ्या प्रमाणावर झालेल्या सहभागाने महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली. कोरोना महामारीच्या काळात समाज माध्यम ऑनलाइन शिक्षण, जनजागृती आणि जागतिक स्तरावरील संपर्कासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरले. जरी समाज माध्यमांचे सकारात्मक परिणाम महत्त्वाचे असले तरीही खोट्या माहितीचा प्रसार, गोपनीयतेचे उल्लंघन आणि सायबर गुन्हे यांसारख्या आव्हानांमुळे सतर्क राहण्याची गरज आहे. जबाबदारीने समाज माध्यमांचा वापर केल्यास ते सामाजिक जनजागृती, शिक्षण आणि सामाजिक प्रगतीसाठी प्रभावी साधन ठरू शकते. नवीन तंत्रज्ञान आणि नैतिक संवाद यांचा समतोल राखल्यास समाज माध्यम जागतिक विकास आणि सामाजिक कल्याणात महत्त्वपूर्ण योगदान देऊ शकते.

प्रस्तावना

लोकशाही देशांमध्ये विधीमंडळ, कार्यकारी आणि न्यायव्यवस्थेच्या कार्यावर देखरेख ठेवणाऱ्या समाज माध्यमांना "चौथा स्तंभ" म्हणून ओळखले जाते. १८व्या शतकांनंतर, विशेषतः अमेरिकेच्या स्वातंत्र्य आंदोलन आणि फ्रेंच क्रांतीच्या काळापासून, जनतेपर्यंत पोहोचणे आणि त्यांना जागरूक व सक्षम बनविण्यात माध्यमांनी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. माध्यमे सकारात्मक भूमिका बजावतात तेव्हा व्यक्ती, संस्था, समूह किंवा देश यांना आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीयदृष्ट्या समृद्ध होते.

आजच्या तंत्रज्ञानाच्या युगात समाजमाध्यमे आपल्या जीवनाचा अविभाज्य भाग बनली आहेत. फेसबुक, ट्विटर, इंस्टाग्राम, युट्यूब आणि लिंकडइन यांसारख्या प्लॅटफॉर्मद्वारे लोक आपल्या विचारांचे, भावनांचे आणि अनुभवांचे मुक्तपणे आदान-प्रदान करतात. समाजमाध्यमे केवळ संवादाचे साधन नसून, ती वैयक्तिक अभिव्यक्ती, माहिती प्रसार, व्यवसाय, शिक्षण आणि मनोरंजन यासाठी महत्त्वाची ठरली आहेत. आजच्या युगात लोक वेगाने जगत आहेत आणि जगभरातील ओळखी-अनोळखी व्यक्तींशी सहज संवाद साधू शकतात. समाज माध्यम अभिव्यक्तीचे स्वातंत्र्य देऊन प्रत्येकाला आपले मत मांडण्याची संधी देते. व्यवसाय आणि संस्थांसाठी समाज माध्यम हे प्रभावी साधन बनले आहे. जाहिरात, ब्रँड बिल्डिंग, ग्राहक सेवा आणि विपणनासाठी याचा मोठ्या प्रमाणावर वापर होतो. लक्षित ग्राहकांशी संवाद साधण्यास मदत होत असल्याने व्यवसाय वृद्धिंगत होतात.....१

१. समाज माध्यम (सोशल मीडिया) म्हणजे काय?

समाज माध्यम हे अभ्यासाचे एक नवीन क्षेत्र आहे. समाज माध्यम चा विकास सतत होत आहे आणि हे 20व्या शतकातील एक तांत्रिक साधन आहे. हे ऑनलाइन वेबसाइट्सद्वारे लोकांना एकमेकांशी जोडते. सोशल मीडिया ऑडिओ, व्हिडिओ आणि मजकूर (टेक्स्ट) या तिन्हींचा एकत्रित उपयोग करून मांडणी करतो.

डेविड लॅंड्सबर्ग (2010):

"सोशल मीडिया हे साधनांचे असे एक व्यासपीठ आहे जे सामाजिक संवादाच्या सर्व आवश्यक गरजा पूर्ण करते."

हे माध्यम व्यक्तीला सहजपणे इंटरनेटचा वापर करण्याची परवानगी देते. यामध्ये व्यक्तींना स्वतःचे खाते (Account) तयार करावे लागते, ज्याद्वारे विविध सोशल साइट्सचा उपयोग करून एकमेकांशी संदेशांचे आदानप्रदान करता येते.

आज समाज माध्यमाच्या माध्यमातून आपण आपल्या देशाच्या कोणत्याही भागात राहणाऱ्या मित्र-मैत्रिणी, नातेवाईक किंवा परिचितांशी एका क्लिकवर संवाद साधू शकतो. तसेच अनेक व्यक्तींशी एकाच वेळी विचारांचे आदानप्रदानही करता येते. आजच्या युगात समाज माध्यम हे विशेषतः युवकांमध्ये अत्यंत लोकप्रिय आहे. समाज माध्यम चे विविध प्लॅटफॉर्म म्हणजेच फेसबुक, ट्विटर, व्हॉट्सअप, इन्स्टाग्राम, गूगल, लिंकडइन, यूट्यूब, टेलिग्राम, मीटअप इत्यादी आहेत. (बाजपायी, 2023)

प्राचीन काळात, आजच्या समाजमाध्यमांसारखी भूमिका पारंपरिक लोककलांनी पार पाडली. भारूड, कीर्तन, वासुदेव, लळित, दशावतार आणि संतवाणी यांसारख्या लोकपरंपरांनी समाजप्रबोधन आणि जनजागृती केली. समाजाला दिशा देण्यासाठी हे प्रभावी माध्यम होते. संत तुकाराम महाराज यांनी आपल्या अभंगांद्वारे समाजातील अंधश्रद्धा, दंभिकता आणि अन्यायावर कठोर प्रहार केला. त्यांच्या कीर्तनांतून समाजाला नैतिकतेचा संदेश दिला गेला. त्याचप्रमाणे संत गाडगेबाबांनी स्वच्छता, शिक्षण आणि सामाजिक समता यावर भर दिला. त्यांनी आपल्या कीर्तनांतून चोरी, व्यसन, कर्जबाजारीपणा आणि जातिभेद टाळण्याचा संदेश दिला. त्यांच्या प्रभावी भाषाशैलीमुळे सामान्य लोकांना हे विचार पटले आणि समाजसुधारणेस चालना मिळाली. भारूड ही संत एकनाथांनी विकसित केलेली कला असून, तिच्या माध्यमातून समाजातील अंधश्रद्धा आणि कुरीतींवर प्रहार केला जात असे. वासुदेव हे फिरते गायक समाजाला जागृत करणारी गीते गात असत. लळित आणि दशावतार या नाट्यशैलींनी लोकांचे मनोरंजन करतानाच सामाजिक मूल्यांचे महत्त्व पटवले. दशावतार नाटकांतून भगवान विष्णूच्या विविध अवतारांच्या माध्यमातून धार्मिक व नैतिक शिक्षण दिले जात असे. संतवाणी, अभंग आणि ओवी यांद्वारे सामाजिक विषमता, अंधश्रद्धा, जातीभेद आणि अन्यायावर भाष्य केले गेले.

ज्या प्रकारे आज डिजिटल समाज माध्यमांतून विचारांची देवाणघेवाण होते, त्याचप्रमाणे प्राचीन काळी या लोकपरंपरांनी समाजमनावर प्रभाव टाकला. त्यामुळे ही पारंपरिक माध्यमे त्या काळातील 'समाज माध्यम (सोशल मीडिया)' म्हणून कार्यरत होती. समाजमाध्यमे आधुनिक असोत किंवा पारंपरिक, त्यांचा उपयोग सकारात्मक बदल घडवण्यासाठी व्हावा, हीच खरी आवश्यकता आहे.

2. जनजागृती पसरवण्यात समाज माध्यमांची भूमिका काय आहे?

समाज माध्यमे ही आजच्या युगातील प्रभावी साधने आहेत, जी समाजात जनजागृती निर्माण करण्यासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावतात. माध्यमांच्या मदतीने राजकीय, सामाजिक, आर्थिक तसेच सांस्कृतिक विषयांवर प्रभावीपणे जनतेला जागरूक करता येते. समाज माध्यमांमुळे नागरिकांना त्यांच्या हक्कांविषयी माहिती मिळते, तसेच समाजातील अयोग्य प्रवृत्तीविरोधात आवाज उठवण्यासाठी प्रभावी व्यासपीठ मिळते. माध्यमे समाजात घडणाऱ्या घटना, विषय आणि समस्यांविषयी माहिती प्रसारित करून जनजागृती घडवतात. भ्रष्टाचार, अन्याय, सामाजिक भेदभाव यांसारख्या समस्यांवर प्रकाश टाकण्याचे काम माध्यमे करतात. स्टिंग ऑपरेशन्सद्वारे माध्यमे भ्रष्ट नेते, गुन्हेगार आणि गैरप्रकार उघडकीस आणतात. यामुळे लोकांमध्ये सजगता निर्माण होते आणि अन्यायाविरुद्ध संघर्ष करण्याची प्रेरणा मिळते.

पूर्वी जनजागृतीसाठी भारूड, कीर्तन, वासुदेव, लळित, दशावतार आणि संतवाणी यांसारख्या लोकपरंपरांनी समाजप्रबोधन आणि जनजागृती केली तसेच नंतरच्या काळात रेडिओ, बॅनर, सिनेमा स्लाइड शो यांसारख्या माध्यमांचा वापर होत असे. मात्र, आज समाज माध्यम, न्यूज चॅनेल्स, वृत्तपत्रे आणि डिजिटल प्लॅटफॉर्मच्या माध्यमातून माहितीचा प्रसार अधिक वेगाने आणि प्रभावीपणे होतो. समाज माध्यमांद्वारे केवळ स्थानिकच नव्हे तर राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर देखील महत्त्वपूर्ण घटनांबाबत जागरूकता पसरवणे शक्य झाले आहे. समाज माध्यमांची लोकप्रियता आणि व्याप्ती वाढल्याने अनेकदा त्यांचा वापर फक्त समाजसेवेसाठी न होता व्यावसायिक फायद्यासाठीही होतो. त्यामुळे काही माध्यमे मूळ तत्त्वांपासून दूर जातात आणि प्रसिद्धीच्या शर्यतीत चुकीची माहिती पसरवण्याची शक्यता वाढते. तरीही समाजातील चुकीच्या प्रवृत्तींचा पर्दाफाश करून लोकांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्याचे काम माध्यमे सातत्याने करत असतात

माध्यमांनी सत्य आणि तटस्थ माहिती देणारी एजन्सी म्हणून कार्य करावे. समाजातील विविध घटनांची माहिती देताना त्या माहितीचा विपर्यास न करता ती वस्तुनिष्ठ पद्धतीने मांडली पाहिजे. माध्यमांच्या माध्यमातून समाजाला योग्य दिशा मिळावी यासाठी उत्तम लेख, संपादकीय, ज्ञानवर्धक माहिती आणि मनोरंजनपर कार्यक्रम यांचा समावेश आवश्यक आहे. माध्यमांनी समाजात शांती, सौहार्द आणि समरसता वाढीस लागेल अशा प्रकारे कार्य करावे. सामाजिक संघर्ष, दंगली किंवा युद्धसदृश्य परिस्थितीत माध्यमांनी संयम बाळगून काम करणे गरजेचे आहे. राष्ट्रप्रेम आणि एकतेची भावना जागृत करणे तसेच शहीदांच्या बलिदानाचा उचित सन्मान करण्यासाठी प्रेरक कार्यक्रम आणि बातम्या प्रकाशित करणे ही माध्यमांची महत्त्वाची जबाबदारी आहे. सामाजिक संघर्ष, दंगली किंवा युद्धसदृश्य परिस्थितीत माध्यमांनी संयम बाळगून काम करणे गरजेचे आहे. राष्ट्रप्रेम आणि एकतेची भावना जागृत करणे तसेच शहीदांच्या बलिदानाचा उचित सन्मान करण्यासाठी प्रेरक कार्यक्रम आणि बातम्या प्रकाशित करणे ही माध्यमांची महत्त्वाची जबाबदारी आहे.

नैसर्गिक आपत्ती, भूकंप, पूर किंवा मानवसृष्टीकृत संकटांमध्ये माध्यमांनी जनतेला मदतीसाठी प्रेरित करणे आणि समाज सेवकाची भूमिका निभावणे आवश्यक आहे. माध्यमांच्या या बहुआयामी भूमिकेचा विचार करता असे म्हणता येईल की माध्यमे आज विनाशकारी आणि हितकारक अशा दोन्ही भूमिका निभावत आहेत. त्यामुळे आता वेळ आली आहे की माध्यमांनी आपल्या शक्तीचा उपयोग समाजहितासाठी करावा आणि समाजाच्या विकासांमध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावावी.

3. समाज मध्यमाचा (सोशल मीडिया) जनतेवर काय प्रभाव पडतो?

समाज माध्यम हा समाजात सकारात्मक बदल घडवण्यासाठी अत्यंत प्रभावी साधन ठरू शकतो, मात्र त्यासोबत येणाऱ्या आव्हानांवर योग्य पद्धतीने उपाय करणे महत्त्वाचे आहे. भारतीय समाजावर समाज माध्यमाचा प्रभाव मोठ्या प्रमाणावर दिसून येतो आणि त्यामुळे समाजातील प्रत्येक व्यक्ती

कोणत्या ना कोणत्या प्रकारे समाज माध्यमाच्या प्रभावाखाली येते. कोविड-19 महामारीच्या काळात समाज माध्यमाने महत्वाची भूमिका बजावली. त्या काळात शिक्षण क्षेत्र मोठ्या प्रमाणावर बाधित झाले होते. अनेक शाळा, महाविद्यालये आणि शिक्षण संस्थांना आपले शैक्षणिक उपक्रम थांबवावे लागले होते. अशा परिस्थितीत समाज माध्यमाच्या मदतीने लाखो विद्यार्थ्यांना ऑनलाइन शिक्षण घेण्याची संधी मिळाली. समाज माध्यमामुळे विद्यार्थ्यांना घरी बसूनही शैक्षणिक उपक्रम सुरू ठेवता आले आणि त्यांचे शिक्षण अर्धवट राहिले नाही. तेव्हा जर समाज माध्यम नसती, तर अनेक विद्यार्थ्यांचे शिक्षण खंडित झाले असते.

समाज माध्यमाच्या माध्यमातून विविध शैक्षणिक साधनांचा प्रभावी वापर केला जातो. ब्लॉग्स, पॉडकास्ट्स, ई-लर्निंग, मोबाइल लर्निंग यांसारख्या माध्यमांद्वारे ज्ञान प्रसारित केले जाते. विशेष म्हणजे समाज माध्यमाचा शैक्षणिक उपयोग केवळ पुस्तकांतील शिक्षणापुरता मर्यादित न राहता अधिक व्यापक झाला आहे. चालू घडामोडी, राजकारण, पर्यावरण आणि सामाजिक समस्या यांसारख्या विविध विषयांवरील माहिती देखील समाज माध्यमाच्या माध्यमातून सहज उपलब्ध होते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना शिक्षणासोबतच समाजातील विविध बाबतीत जागरूक राहण्याची संधी मिळते. याशिवाय, समाज माध्यमाने लोकांमधील संवाद अधिक सुलभ केला आहे. इंटरनेटच्या मदतीने जगभरातील लोक एकमेकांशी सहज संपर्क साधू शकतात. विशेषतः परदेशात राहणाऱ्या नातेवाईकांशी किंवा लांब अंतरावर राहणाऱ्या मित्रमंडळींशी संवाद साधण्यासाठी समाज माध्यम अत्यंत प्रभावी ठरले आहे. व्हिडिओ कॉल, मेसेजिंग ॲप्स आणि समाज माध्यम प्लॅटफॉर्म यामुळे संवादाची प्रक्रिया वेगवान आणि सोपी झाली आहे. त्यामुळे लोक केवळ संवाद साधत नाहीत तर त्यांच्या दैनंदिन जीवनातील घडामोडी, भावना आणि अनुभव समाज माध्यमावर शेअर करतात. त्यामुळे समाज माध्यम हे केवळ मनोरंजनाचे साधन न राहता ज्ञानवृद्धी आणि सामाजिक जनजागृतीसाठी एक प्रभावी व्यासपीठ बनले आहे.

समाज माध्यम हे आज आपल्या जीवनाचा अविभाज्य भाग बनले आहे. लोक आपल्या दैनंदिन जीवनात मोठा वेळ समाज माध्यमावर घालवतात. त्यामुळे समाज माध्यमाचा मानवी वर्तनावर मोठा प्रभाव पडतो. हा प्रभाव सकारात्मक किंवा नकारात्मक असू शकतो. समाज माध्यमाचा सकारात्मक प्रभावामध्ये काही महत्वाचे मुद्दे आहेत. समाज माध्यमामुळे लोक जगभरातील इतरांशी सहज संवाद साधू शकतात. अगदी दूर असलेल्या व्यक्तींसोबतही सतत संपर्क ठेवणे समाज माध्यमामुळे सोपे झाले आहे. तसेच हे माध्यम लोकांना चालू घडामोडींबाबत सतत अद्ययावत ठेवते. विविध क्षेत्रांतील नव्या घडामोडींबाबत माहिती देऊन समाज माध्यम लोकांना जागरूक बनवण्याचे काम करते. याशिवाय समाज माध्यमाच्या माध्यमातून लोकांना मानसिक आधार आणि प्रोत्साहन मिळण्यासही मदत होते. काही विशेष गट, समुदाय किंवा समर्थन गट समाज माध्यमावर कार्यरत असतात जे लोकांना विविध अडचणींवर मात करण्यासाठी प्रेरणा आणि मदतीचा हात देतात. याशिवाय समाज माध्यमामुळे लोकांना नव्या गोष्टी शिकण्याची संधी मिळते. अनेक जण समाज माध्यमाचा उपयोग आपल्या सर्जनशीलतेला वाव देण्यासाठी करतात. छायाचित्रे, व्हिडिओ, कथा इत्यादी माध्यमांद्वारे लोक आपल्या कौशल्यांचे प्रदर्शन करतात. त्यामुळे समाज माध्यम हे केवळ मनोरंजनाचे नव्हे तर लोकांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासासाठीही प्रभावी साधन ठरले आहे.

4. जनजागृती पसरवण्यासाठी समाज माध्यम(सोशल मीडिया) कसा उपयुक्त ठरू शकतो?

समाज माध्यम हा आजच्या युगातील सर्वात प्रभावी संवाद माध्यमांपैकी एक बनला आहे. पूर्वी लोक संवादासाठी मुख्यतः वैयक्तिक भेटीगाठी, पत्रव्यवहार, टेलिफोनच्या 'पार्टी लाइन' किंवा रेडिओ, दूरदर्शन अशा माध्यमांवर अवलंबून असायचे. मात्र, इंटरनेटच्या आगमनानंतर संवादाच्या पद्धतीत आमूलाग्र बदल घडला. विशेषतः 1983 मध्ये इंटरनेटचा सर्वसामान्य वापर सुरू झाल्यावर जागतिक स्तरावर संवाद सहज शक्य झाला. समाज माध्यमाचा पाया ई-मेलद्वारे ठेवला गेला. एकमेकांना पोस्टाद्वारे पत्र पाठवण्याची पद्धत हळूहळू ई-मेलच्या माध्यमातून डिजिटल संवादात रूपांतरित झाली. AOL Instant Messenger (AIM) आणि ICQ सारख्या सेवांनी 1990 च्या दशकात रिअल-टाइम चॅटिंगला सुरुवात केली. 1994 मध्ये विकी (Wiki) ही संकल्पना उदयास आली, जी वापरकर्त्यांना थेट ब्राउझरवरून माहिती संपादित आणि शेअर करण्याची संधी देते.

1999 मध्ये Blogger ची सुरुवात झाली, ज्यामुळे सामान्य लोकांनाही आपले विचार इंटरनेटवर मांडण्याची संधी मिळाली. नंतर 2002 मध्ये Friendster आणि LinkedIn सारख्या नेटवर्किंग प्लॅटफॉर्म उदयास आले. 2003 मध्ये MySpace ने लोकप्रियता मिळवली, तर 2004 मध्ये Facebook ने या क्षेत्रात क्रांती घडवली. यानंतर 2005 मध्ये YouTube आणि 2006 मध्ये Twitter (आताचा X) हे प्लॅटफॉर्म उदयास आले, ज्यांनी जगभरातील लोकांना वेगाने जोडण्याचे काम केले. समाज माध्यम हे वेबवर आधारित अनेक प्लॅटफॉर्मचा समूह आहे, जे वापरकर्त्यांना स्वतःच्या कल्पना, विचार आणि माहिती शेअर करण्याची संधी देते. या प्लॅटफॉर्मचा वापर अनेक प्रकारे केला जातो, जसे की: कौटुंबिक कार्यक्रमांची माहिती शेअर करणे, राजकीय मोहिमा चालवणे, समाजसेवी उपक्रमांसाठी निधी गोळा करणे, आरोग्य विषयक गट तयार करणे, क्रीडा संघटना चालवणे, प्रार्थना गट किंवा सांस्कृतिक उपक्रमांना चालना देणे, व्यवसायाची जाहिरात करणे, नवीन शिक्षणविषयक माहिती शेअर करणे, समाज माध्यमाचा समाजावर प्रभाव इत्यादी समाज माध्यमांद्वारे माहिती करिता केल्या जातो.

1. मानसिक आरोग्यावर सकारात्मक प्रभाव

समाज माध्यमाचा समतोल वापर मानसिक आरोग्यावर सकारात्मक परिणाम करू शकतो. हार्वर्ड विद्यापीठाच्या 2020 मधील एका अभ्यासानुसार, समाज माध्यमाचा नियमित वापर करणाऱ्या व्यक्तींमध्ये सामाजिक कल्याणाची भावना, सकारात्मक मानसिक आरोग्य आणि एकंदरीत समाधानी जीवनशैली दिसून येते. यामुळे एकाकीपणा, सामाजिक अलगतत्व आणि न्यूनगंड कमी होतो.

2. सर्जनशीलता आणि व्यक्त होण्याचे व्यासपीठ

समाज माध्यम हे कला, साहित्य, छायाचित्रण, व्हिडिओ निर्मिती यांसाठी प्रभावी व्यासपीठ ठरले आहे. लोक आपल्या कल्पकतेला सोशल मीडियाद्वारे प्रभावीपणे सादर करू शकतात. यामुळे नवे छंद, कौशल्ये आणि ज्ञानाचा प्रसार होतो.

3. व्यावसायिक नेटवर्किंगसाठी संधी

समाज माध्यमाद्वारे जगभरातील व्यावसायिकांशी संपर्क साधणे सुलभ झाले आहे. LinkedIn® सारख्या प्लॅटफॉर्ममुळे व्यवसाय आणि करिअरमध्ये प्रगतीसाठी संधी मिळतात. अनेक कंपन्या भरतीसाठी आणि व्यावसायिक जोडण्या निर्माण करण्यासाठी सोशल मीडियाचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग करतात.

4. शैक्षणिक संधी आणि सामाजिक जागृती

सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्मवर मोफत ऑनलाईन अभ्यासक्रम, ट्यूटोरियल्स आणि विविध विषयांवरील माहिती सहज उपलब्ध होते. शिक्षण क्षेत्रात समाज माध्यमाने मोठी क्रांती घडवली आहे. याशिवाय, सामाजिक जागृती मोहिमा राबवण्यासाठी समाज माध्यम हे प्रभावी साधन ठरले आहे. उदाहरणार्थ, पर्यावरण संवर्धन, लैंगिक शिक्षण, बालकल्याण आणि आरोग्यविषयक जनजागृतीसाठी समाज माध्यमाचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग केला जातो.

5. व्यावसायिक आणि विपणन संधी

समाज माध्यम हे उद्योजक आणि व्यवसायिकांसाठी ब्रँड प्रमोशन व विपणनासाठी प्रभावी ठरले आहे. Facebook®, Instagram® आणि YouTube® सारख्या प्लॅटफॉर्मद्वारे उत्पादने आणि सेवा ग्राहकांपर्यंत पोहोचवणे अधिक सुलभ झाले आहे. AI (Artificial Intelligence) आणि अल्गोरिदमच्या मदतीने वापरकर्त्यांच्या आवडीनुसार जाहिराती दाखवल्या जातात, ज्यामुळे ग्राहकांना त्यांच्या गरजेनुसार उत्पादने आणि सेवा शोधणे सुलभ होते. समाज माध्यमाचा उपयोग जसा सकारात्मक परिणाम घडवतो, तसाच त्याचा अतिरेकी किंवा चुकीचा वापर सामाजिक समस्यांना जन्म देऊ शकतो. चुकीची माहिती, ट्रोलिंग, सायबर गुन्हे आणि गोपनीयतेचे उल्लंघन ही समाज माध्यमाच्या मुख्य आव्हानांपैकी काही आहेत. यामुळे सोशल मीडियाच्या वापरासाठी जबाबदारीने आणि विवेकी दृष्टिकोन ठेवणे अत्यंत महत्वाचे आहे.

समाज माध्यम हे आजच्या समाजाचे महत्त्वपूर्ण अंग बनले आहे. यामुळे संवादाची गती, माहितीचा प्रसार आणि जागतिक स्तरावर संपर्क यामध्ये आमूलाग्र बदल घडला आहे. योग्य पद्धतीने आणि जबाबदारीने समाज माध्यमाचा वापर केल्यास तो समाजात सकारात्मक बदल घडवू शकतो. भविष्यात सोशल मीडिया ही केवळ संवादाचे साधन राहणार नसून समाजाच्या सर्व क्षेत्रांवर त्याचा प्रभाव अधिक व्यापक व सखोल होईल.

5. जनजागृती पसरवण्यात समाज माध्यमांचे (सोशल मीडिया) काय फायदे आहेत?

समाज माध्यम ही एक अशी प्रभावी प्रणाली आहे, जी व्यक्ती, संस्था, गट आणि देश यांना आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय दृष्टिकोनातून समृद्ध बनविण्यास मदत करते. समाज माध्यमाच्या माध्यमातून अनेक विकासात्मक कार्ये पार पडली आहेत, ज्यामुळे लोकशाहीला बळकटी मिळाली आहे. यामुळे एखाद्या देशाच्या एकता, अखंडता, धर्मनिरपेक्षता आणि समाजवादी गुणांमध्ये वृद्धी होण्यास मदत झाली आहे. याचे उत्तम उदाहरण म्हणून 'INDIA AGAINST CORRUPTION' हे आंदोलन पाहता येईल, जे भ्रष्टाचाराविरोधातील मोठे अभियान होते. हे आंदोलन केवळ रस्त्यांवरच नव्हे तर समाज माध्यमावरही मोठ्या प्रमाणात लढले गेले. समाज माध्यमातून मोठ्या प्रमाणात लोक अण्णा हजारे यांच्या आंदोलनाशी जोडले गेले आणि त्यामुळे आंदोलन अधिक प्रभावी ठरले. 2014 मधील लोकसभा निवडणुकीदरम्यान राजकीय पक्षांनी समाज माध्यमाचा मोठ्या प्रमाणावर वापर करून जनतेला जागरूक करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य केले. सोशल मीडियाच्या प्रभावामुळे त्या निवडणुकीत मतदानाची टक्केवारी वाढली आणि विशेषतः युवकांमध्ये निवडणुकीबाबत जागरूकता निर्माण झाली.

समाज माध्यमाच्या मदतीने 'निर्भया' प्रकरणात न्याय मिळवण्यासाठी हजारो युवकांनी रस्त्यावर उतरून सरकारवर दबाव टाकला, ज्यामुळे सरकारला नवीन आणि अधिक प्रभावी कायदा लागू करावा लागला. समाज माध्यमाची लोकप्रियता वाढविण्यासाठी एक प्रभावी व्यासपीठ ठरले आहे. याच्या माध्यमातून कोणीही स्वतःला किंवा आपल्या उत्पादनाला प्रसिद्धी देऊ शकतो. आजकाल चित्रपटांचे ट्रेलर, टीव्ही कार्यक्रमांचे प्रसारण समाज माध्यमाद्वारे मोठ्या प्रमाणात केले जाते. याशिवाय, फेसबुक, व्हॉट्सअप, इन्स्टाग्राम यांसारख्या समाज माध्यम प्लॅटफॉर्मद्वारे ऑडिओ आणि व्हिडिओ चॅट सहज शक्य झाली आहे.

समाज माध्यम हे वेगवान संवादाचे प्रभावी साधन जगभरातील लोकांशी झटपट संवाद साधण्याचे प्रभावी माध्यम आहे. फेसबुक, व्हॉट्सअप, ट्विटर आणि इन्स्टाग्राम यांसारख्या प्लॅटफॉर्मद्वारे केवळ काही सेकंदांत संदेश, फोटो, व्हिडिओ किंवा अन्य माहिती शेअर करता येते. विशेषतः संकटाच्या काळात (उदा. नैसर्गिक आपत्ती, आरोग्यसंकट) समाज माध्यम जीवनावश्यक माहिती तत्काळ पोहोचवण्याचे माध्यम ठरते. समाज माध्यमाच्या माध्यमातून विविध प्रकारची माहिती एकाच ठिकाणी सहजपणे एका ठिकाणी उपलब्ध होते. शिक्षण, करिअर मार्गदर्शन, आरोग्यविषयक माहिती, मनोरंजन, राजकीय घडामोडी यांसारख्या विषयांवरील माहिती एका क्लिकवर उपलब्ध होते. यामुळे समाज माध्यम हे ज्ञानसंपन्नतेचे प्रभावी साधन ठरते. पूर्वी बातम्या जाणून घेण्यासाठी वृत्तपत्रे किंवा दूरदर्शनच्या कार्यक्रमांची वाट पाहावी लागायची. मात्र समाज माध्यमामुळे आता कुठलीही महत्वाची घटना काही क्षणांत आपल्यापर्यंत पोहोचते. विविध न्यूज पोर्टल्स, वृत्तवाहिन्या आणि स्थानिक माध्यमे आपल्या समाज माध्यम प्लॅटफॉर्मवर त्वरित माहिती शेअर करतात, ज्यामुळे नागरिक अपडेट राहतात. समाज माध्यम हे सर्व समाजघटकांसाठी उपयुक्त आहे. अशिक्षित किंवा तांत्रिक कौशल्य नसलेल्यांनाही हे माध्यम वापरणे सोपे वाटते. यूट्यूबवरील शिक्षणपर व्हिडिओज, कृषीविषयक मार्गदर्शन, रोजगारविषयक माहिती यामुळे ग्रामीण भागातील शेतकरी, मजूर, लघुउद्योग करणारे लोक यांनाही मार्गदर्शन मिळते. त्यामुळे अशिक्षित वर्गासाठीही समाज माध्यम फायदेशीर ठरते. समाज माध्यमावरून शेअर केलेली माहिती खुली (open source) असते. त्यामुळे अनेकजण ती माहिती पाहू शकतात, वापरू शकतात आणि पुढे प्रसारित करू शकतात. यामुळे नवीन कल्पना, सामाजिक चळवळी किंवा जनजागृती मोहिमा अधिक प्रभावीपणे लोकांपर्यंत पोहोचवता

येतात.समाज माध्यमाद्वारे कोणताही दस्तऐवज, फोटो किंवा व्हिडिओ एका क्लिकवर मोठ्या प्रमाणावर लोकांपर्यंत पोहोचवता येतो. शिक्षणसंस्था ऑनलाईन नोट्स, अभ्यासक्रम आणि मार्गदर्शनपर माहिती समाज माध्यमाद्वारे शेअर करतात. यामुळे विद्यार्थ्यांना अभ्यासासाठी सहजपणे माहिती मिळू शकते.समाज माध्यमाचे सकारात्मक परिणाम समाजाच्या प्रगतीसाठी अत्यंत महत्वाचे ठरतात. योग्य आणि जबाबदारीने याचा वापर केल्यास ते ज्ञानप्रसार, संवाद वाढवणे आणि लोकजागृतीसाठी प्रभावी साधन ठरू शकते. त्यामुळे समाज माध्यमाचा विवेकी आणि उत्पादक वापर समाजाच्या सर्वांगीण विकासाला चालना देऊ शकतो.समाज माध्यम हे आजच्या युगात अत्यंत प्रभावी आणि वेगवान संवादाचे माध्यम बनले आहे. याच्या योग्य वापरामुळे समाजाच्या विकासात महत्त्वपूर्ण योगदान देता येते.

References

डॉ. ममता बाजपायी. (August 2023). सोशल मिडिया का समाजपर प्रभाव . (Fabricio Moraes de Almeida, सं.) *REVIEW OF RESEARCH*, 12(11).

Bibliography

डॉ. ममता बाजपायी. (August 2023). सोशल मिडिया का समाजपर प्रभाव . (Fabricio Moraes de Almeida, सं.) *REVIEW OF RESEARCH*, 12(11).

1. Translated from HYPERLINK "<https://www.drishtiias.com/hindi/model-essays/role-of-media-in-society%20accessed%20on%2011/03/2025>" <https://www.drishtiias.com/hindi/model-essays/role-of-media-in-society%20accessed%20on%2011/03/2025> accessed 11/03/2025
2. Translated from HYPERLINK "https://hindi.webdunia.com/hindi-essay/social-media-essay-117061900033_1.html%20accessed%2011/03/2025" https://hindi.webdunia.com/hindi-essay/social-media-essay-117061900033_1.html%20accessed%2011/03/2025 accessed 11/03/2025
3. Translated from HYPERLINK "<https://testbook.com/ias-preparation/social-media-and-its-impact-on-society%20accessed%2011/03/2025>" <https://testbook.com/ias-preparation/social-media-and-its-impact-on-society%20accessed%2011/03/2025> accessed 11/03/2025
4. Translated from HYPERLINK "<https://www.apu.apus.edu/area-of-study/business-and-management/resources/how-social-media-sites-affect-society/>" \ I ":-:text=Educational%20Opportunities%20and%20Social%20Awareness,-Internet%20sites%20offer&text=Social%20media%20use%20enables%20advocates,more%20fun%20out%20of%20life" <https://www.apu.apus.edu/area-of-study/business-and-management/resources/how-social-media-sites-affect-society/#:~:text=Educational%20Opportunities%20and%20Social%20Awareness,-Internet%20sites%20offer&text=Social%20media%20use%20enables%20advocates,more%20fun%20out%20of%20life> accessed 11/03/2025
5. Translated from HYPERLINK "<https://www.plymouth.ac.uk/discover/how-can-social-media-be-used-to-promote-social-justice>" <https://www.plymouth.ac.uk/discover/how-can-social-media-be-used-to-promote-social-justice> accessed 11/03/2025